



Németh László: Ha most lennék fiatal

Ha kortársakkal - tehát hatvan körüli emberekkel - kerülök össze, gyakran hallom a tréfás panaszt: Mi aztán szerencsétlen nemzedék vagyunk. Amikor fiatalok voltunk, öregnek volt jobb lenni, most, hogy megöregedtünk, fiatalnak.

Ez persze csak félig igaz; régen is csak akkor volt könnyebb az öregnek, ha egy kis hatalom: néhány hold föld, bolt, pénz volt a kezében vagy nyugdíjat kapott. De az igaz, hogy a fiatalnak nehéz volt. Egy-egy állás előtt százával őgyelegtek a munkát-keresők. Életem legnagyobb csodájának ma is azt tartom, hogy négyszáz jelentkező közül, a hét szabad iskolaorvosi állás egyikére, engem emelt ki (tán mert első írásaimat ismerte) a tisztifőorvos. S mit kaptam, négy gyerek apja, ebben az állásban? Épp a felét, mint az apám, aki mint egyszerű középiskolai

tanár ment nyugdíjba. S amit kaptam, még mindig lelkiismeretfurdalást tartott fenn: háromszorosa volt annak, amit egy munkás keresett, ha történetesen volt munkája.

Ma húszéves fiúknak annyi a jövedelmük, mint az ugyanazon szakmában dolgozó családapáknak, s egy fiatal pár az ötszörösét is összehozza annak, amit nyugdíjas szülei kapnak, ha csak az apa volt dolgozó. Azt sem igen tudja a mai fiatal, amit én polgáristáim szülein láttam: mi az a munkanélküliség. A napokban javítottam át Bűn című regényem korrektúráit. Ezt a regényt 1936-ban írtam s egy faluról fölkerült legényről szól, aki a budai villák környékén próbál munkát, kenyeret szerezni. Mintha valami mély nyomás alól - egy keszonból - hoztak volna föl, úgy jöttem föl a tulajdon regényemből. S ha azt kérdenék, mi az azóta eltelt negyedszázad legnagyobb eredménye a számomra: hát az, hogy megszabadított a nyomástól, amely alatt az a regény készült, s amelybe a másik hős: a napszámoslegény sorsát átérző értelmiségi belehal.

A körülöttem élő fiatalokon mégis azt látom, hogy a fiatalság ma sem boldog; nemcsak az a néhányezer, aki az egyetemek kapuján kívülrekedt, de tán azok sem, akik többre vitték, mint szüleik a Bűn írása táján álmodhatták volna. A tavaszon egy szovjet lap szólított föl, hogy vegyek részt az ifjúság problémájáról rendezett vitában. De idehaza is egyre több szó esik erről a problémáról. Ahol pedig probléma van, ott baj is van, vagy legalább nyugtalanság. Ez a nyugtalanság, úgy gondolom, nemhogy csökkenne, de inkább nőni fog, ha az ifjúságnak, ahogy mondani szokás, még jobban megy a sora, tehát lejjebb száll a munkaidő, kiegyenlítődnek a fizetések, több lesz a lakás, olcsóbb az áru és kevesebb a hiábavaló utazgatás. Mi ennek az ellentmondásnak a magyarázata?

Azt hiszem, hogy minél több függetlenséghez, szabad időhöz jut az ifjúság, annál jobban szembekerül új feladatával, hogy önmagának kell magát megalkotni. Régen a fiatalok millióit az egész napi munka formálta, s ha az nem volt, a nélkülözés. A parasztifjúság a mi időnkben is fölvette reggel az igát, s húzott, mint állatai. A munkásifjúság igen kis része talált otthont s nevelőket a szakszervezetekben. De voltaképp még a magamfajta író is csak a gondolatait formálhatta: életét, s azon át problémáit, a körülményei sajtolták. Huszonhét éves koromban, amikor első nagy regényem írtam, reggel hétkor útrakeltem a város másik végében lévő körzetem felé, ahonnét kettő körül kerültem haza, délután rendeltem, abban az évben még a régi diákjaim is megvoltak, aztán végeztem, be a késő éjszakába, az irodalmi munkám. Ezt persze csak egy évig lehetett bírni, a betegség leállította az üzemet, de az órarend továbbra is olyan volt, hogy elzúlleni, vagy ahogy ma mondják, hulangánkodni, nemigen lehetett mellette.

Ma más s reméljük, egyre másabb lesz a helyzet. Több lányom, vőm, rokonom dolgozik kutatóintézetben, ahol egy kis előírt munka elvégzése után csaknem teljesen a tagok érdeklődésére, szorgalmára bízzák, hogyan fejlesztik a tudásukat. De ahogy a munka és álom közé eső szabadidő, az a hat-nyolc-tíz óra nőni fog, minden élet egy kis kutatóintézetté válik, amelyben a magános embernek, majd a kis család-brigádnak kell eldöntenie, hogy mit is kezd magával, s az egyre könnyebben hozzáférhető szórakozási és tanulási alkalmak közül melyiken kap.

S ez nem olyan kis kérdés. Mert a munka egészséges munkahelyen nem teszi tönkre az embert; a szabadidő azonban, ha nem jól használja föl, tönkreteheti. S a történelem azt

bizonyítja, hogy tönkre is teszi. Hány példa van, hogy egy feltörekvő, nagy történelmi hivatást teljesítő réteg fiai, amikor hirtelen a biztosítottság állapotába jutottak, maguktól szétrothadtak. Így pusztult el a francia forradalom előtt a herévé, udvari kegyélvezővé vált arisztokrácia; így az ipar úttörőinek részvényessé lett gyermekei, így minálunk a hajdani telkes jobbágyok zsíros paraszttá lett utódai. Ma persze a szabadidő s anyagi lehetőségek ilyen gyors áradásától nem kell tartani; a rossz példa sincsen úgy ott a levegőben, de a veszély lappangó alakban megvan, s az, hogy, most nem egy réteg fiairól van szó, hanem egy társadalom minden fiataljáról, felnövesztheti következményeit.

Tanácsot, programot adni, hozzá egy más nemzedék fiataljainak, bajos és hálátlan. De aki mint apa s barát elég sok fiatal vergődését, iparkodását látja s tekintetét mindég a jövő alakulására függesztette: nehezen állhatja meg, hogy magában az ő helyükre ne próbáljon állni, s el ne képzelje (bár nem kívánja), hogy ha most lenne fiatal, hogyan is rendezné be az életét.

*

Az, hogy mint rendezem be az életem, függ attól, hogy mit gondolok az életről általában. Nos, én már nem gondolkozhatnék róla úgy, mint a régi jó keresztény, hogy ez a föld csak a próbatétel helye, s az élet a földöntúli élet nehéz, de örök üdvre képesítő, nagy vizsgálója. De úgy sem, mint sok mai ember, hogy a föld az élvezetek kertje, amelybe, egy kis munkával, vagy ha okosabbak vagyunk, kellő helyezkedéssel, kell belépést szerezni. Én a Mindenségből indulnék ki. Mi ez a csodálatos rendet mutató s értelmetlenségével néha mégis kétségbeejtő, órási gépezet? Előírt pályán rohanó tűzgolyók, a körjük szegődött anyag bolygónyi csomóival, amelyek egyikén a földet ellepő penészszerűségben nekem is a megbillent egyensúlyú, az orrabukást új nemzedékekbe továbblökő élet kapkodását kell végeznem a halál ellen? Vagy lehet ezt másképp is látni, a lehetőségek órási mezejének; nem azt, ami megvalósult, hanem ami ott lappang benne? A vegyipar munkása könnyen megértheti, mire gondolok. Hol volt az a sok százezernyi szerves és szervetlen anyag, melyet a kémia és technológia idézett fel az utolsó században? Nyilván ott volt a világban addig is, csak előhívatlanul. Így szunnyadt benne az élet is, amíg - talán csak bolygónk kedvező viszonyai közt, de lehet, hogy mint egy órási karácsonyfa ághegyein, az Úr távoli pontjain - felgyulladt, hogy a formák végtelen változatain átszáguldva, valahol a harmadkor közepén kipattantsa az emberi tudatot.

Az, hogy én magam is egy ilyen tudat gazdája vagyok, bár sokszor kényelmetlen, mégis csodálatos dolog. Hány milliárd tonna anyagnak nem jut csak egy idegsejt sem, s bennem ott van ez a valami, amelyben a tetszhalott lény, a világ mintegy magára eszmél, s szövetségést keres, hogy egyre új lehetőségeket vethessen fel. Én persze nem jelentkeztem erre a munkára, s néha szívesen visszadobnám a meghívót, de ha már ember vagyok s az életöszön úgyis rábeszél, hadd éljek azzal, amit e meghívó jelent.

Az ember azzal, hogy él, átmegy az életkorok tájain s postakocsija vagy TU-ja ablakából áttekintést nyer a világ kisebb-nagyobb darabjáról; utazik tehát. Az utazásban az a szép, hogy figyelmünk, amíg úton vagyunk, éberebb, mint máskor. A soha nem látott táj üde színekben csillog, a szokatlan környezet újra föladja az elkopott kérdéseket: hogy is élnek hát, milyen kapcsolatban vannak az emberek egymással. Az ifjúkor első esztendeiben az ember állapota természetszerűleg hasonlít az utaséra, hisz ő is új tájakra ér, hogy mást ne mondjunk: a felnőtt

munka s szerelem tájaira. S benne is ott van valami fürkész érdeklődés, hogy az emberek titkait megértse, a társadalmi viszonylatoknak mélyére lásson. El kell-e kopnia ennek a figyelemnek? Lehet-e úgy élni, hogy tompulás helyett inkább élesedjék?

Én azt hiszem (s tán tapasztalásból is tudom), hogy lehet, hogy erre ma is megvan, sőt több a lehetőség, mint az én fiatalkoromban. Az ember azzal, hogy az évek viszik, ifjúságán túl is új és új tájakra ér. S ha régen faluja csendjében vagy városkájában tán jobban megfigyelte az új hangulatokat, amelyeket a férfikor, sőt az öregkor is hoz, jóval kevesebb lehetősége volt, mint nekünk, hogy a tempó lassulását a láthatár szélesedésével ellensúlyozza, s így figyelmét mindig új látványokkal tartsa ébren. Ma a munka sem tapad egyhelyhez; többnyire új s új környezetbe visz. S ha a világlátás alkalmá a politikai akadályok miatt nem is nő úgy, mint a technika kínálná - az ember szobája lámpája alól is szervezhet kirándulásokat, s épp ezek az IBUSZ-MALÉV-utak azok, amelyekben rendkívüli a haladás.

Ha távozóban egy más bolygón megkérdenék, mi volt a földi élet legnagyobb öröme: a tanulást mondanám. Nem azt, amelynek a végén egy vizsga áll, hanem amit az ember kíváncsiságból, kirándulásként tett egy új nyelvbe, az azon át megközelíthető világba, egy új tudományágba, munkakörbe. S ha utána azt kérdenék: mi az, amiért a földet a történelem után is sajnáltam itthagyni: azt mondanám, hogy olyan korból és olyan országból éltem, amelyben a tanulás alkalmá s a hozzávaló kedv együtt és rendkívüli mértékben nőtt.

A múltkoriban néhány napot töltöttem egy fiatal rokonom lakásán. Mint munkás szerzett diplomát, németül csak a szakirodalmat olvassa, de milyen könyvtára gyűlt föl s milyen tájékozottsága, azzal, hogy ami magyarul megjelent, megvette s elolvasta; - én fiatalkoromban öt-hat nyelven sem tudtam volna ilyet összeszedni. S e könyveket éppúgy, mint a szabadegyetem előadásait nem a kormányzat tukmálja rá a hallgatókra és olvasókra, hanem szinte ők csikarják ki. Amint ők, a vonaton szembeülő munkás s a képzeletét itt tornáztató diákfiúk veszik meg több százezres példányban az Élet és Tudomány-t is.

Fiatal írókoromban célom volt, hogy ezt a szélesebb érdeklődést, míg magamat rászorítom, másokban is felébresszem. Ki is adtam egy egyedül írt tanulmány folyóiratot, amelynek ez volt a legfőbb feladata. Akkor országos meglepetés volt, hogy ezt a reménytelennek látszó lapot ezersen megvették. Ha ma volnék fiatal, hasonlót, de mégis mást csinálnék: a meglevő érdeklődés, tanulóvágy számára írnék útikönyveket; - hogy hová érdemes kirándulni s ott mit kell megtekinteni. Mert hisz ha e tanulási lázban van valami baj, hát az, hogy nincs áttekinthető programja; összevissza száguldunk az ötletszerűen választott tájakon s a nagy habzsolásban végül mégsem tudjuk a világ modelljét magunkban megépíteni.

Sajnos, ma már nem bírnám a meglevő érdeklődési lázzal a versenyt. Nemcsak azért, mert az mohóbb lett, én pedig öregebb, azért is, mert ami a szem mögött történik, lassan elhomályosítja a szemet. Annak idején írások egész során igyekeztem megmutatni, hogyha az ember a természettudomány szellemét az életébe is beviszi, s azt, ami baj - akár egy kedvetlen végzett állás, korrepetálásunkra szorult gyerek, erőszakos főnök, sőt súlyos betegség az - figyelni kezdi, apró kísérleteket végez vele: a terhes egyszerre érdekessé, az aljas tanulságossá, s ahogy mondani szoktam, a gályapad is laboratóriummá válik. Csakhogy a dolog fordítva is igaz. Nemcsak az érdeklődés deríti fel s tartja üdén a lelket, de a lélekbe befészkelte gond, szenvedés

is elgyengíti vagy legalább kevésbé őszintévé teszi a világra fordított érdeklődést.

S honnét jön ez a szenvedés? A legtöbbször épp onnét, hogy meghívónk második nagy programpontját nem fogjuk helyesen fel. Az élet ugyanis nemcsak utazás, de szobrászmunka is. Az embernek nemcsak a világban már megvalósult lehetőségeket kell megcsodálnia, hanem a benne még ottlappangókat előhívnia s belőlük magát minél különbbé megalkotnia. Ez igen szép s érdekes feladat: a napok apró vésőütéseivel valami szépet hozni ki, nem a kőből, hanem az élő anyagból, önmagunkból. S az embereket, főként a fiatalokat igen heves biológiai erők sarkallják erre. Erkölcsnek én épp azt a szabályozó rendszert tartom, amely a testi kifejlődés lezáródása után még valami többet akar az emberből kihozni. Amit pedig becsvágynak nevezünk, ennek az erkölcsnek a szorongása, vagy ha úgy tetszik az ostora. A becsvágynak azonban sokféle változata van, s boldogtalanságaink jó része onnan ered, hogy rosszfajta becsvággal oltjuk be fiatal életünket.

A XIX. század sok csodálatos karriert szabadított fel: kifutófiúkból újságfejedelmek lettek, egy tűzérhadnagyból Európa császára, költők mint a biblia tűzoszlopa jártak a népük előtt. A különféle politikai és művészettörténetek mindezt megírták, népszerűsített alakban elkerült a gyermekek kezébe is, és senki nem vonta kétségbe, hogy nagyon üdvös, ha az efféle életrajzok, csodálatos pályák a kamaszfiúban is eloldják a verseny ördögeit. Igen régen egy kis rokonfiú vetődött hozzánk, s unalmában az írógépemen kezdett kopogtatni. Később megnéztem az ottmaradt papírt s a nyilván öntudatlanul leírt szavakat. N. N. élete hat kötetben, mondta a cím, az N-ek helyén az ő nevével. "S az események színpadán ekkor egy csodálatos tehetségű fiatalember lépett föl" - kezdődött a szöveg. Ezt a néhány sort nemcsak azért jegyeztem meg, mert megmutatta, mi lakik néha egy igénytelen, fülfájós kamaszban is, de a harmadik személy miatt is, amelyben magáról beszélt: az esszét, a történeti méltatást előlegezte, s ezzel mintegy rámutatott a rosszfajta becsvágy forrásaira.

Mi művészek persze még többet szívtunk magunkba ebből a becsvágyból, s hogy az milyen telhetetlen tud lenni: első jóllakása emléken szemlélhetem. Huszonnég éves koromban, anélkül hogy előzőleg egy sorom megjelent, vagy csak valami írófélét ismertem volna, megnyertem a Nyugat novellapályázatát, a kézírathalmomból kihalászott elbeszélést ott láthattam a távolról csodált folyóirat karácsonyi számának első oldalán. Elképzelhető, milyen boldoggá tett! De ugyanakkor résztvettem a tanulmánypályázaton is, melynek két hét múlva hirdették ki az eredményét. Az, hogy két pályázat közül az egyik, a semmiből kihúzott, elég lett volna a szörnyetegnek; az azonban, hogy a tanulmányt udvariasan, de visszautasították, az ő évés közben jött étvágyát olyan hánykódásba hozta, hogy egész éjszaka nem tudtam aludni, s fiatal feleségem, aki egy hete élt velem, a közösen átvirrasztott éjben megdöbbenve nézte, mit kapott élettársul.

Szerencsére megismertem másokon s magamban a jófajta becsvágyat is: azt, amelyik a dolgot nézi s nem önmagát. Amikor például mint tanár az óráimra bementem, nem volt olyasféle célom, hogy akik hallgatnak, tőlem legyenek elragadtatva, vagy épp hogy eredményeimért szakfelügyelőnek, főigazgatónak léptessenek elő. Az összegyűjtött anyagra, a fejemben kialakult képre vigyáztam, hogy azt minél jobban, emlékezetbe tapadóbban adjam át a rámszegzett elméknek, s közben deák és tanár valami szép, nagy dolog részeseinek érezhessük magunk. S milyen más emlékeket hagyott ez a fajta becsvágy, amelyben minden

dolgát végző ember, még a gesztenyesütő néni is osztozhat velem! Ma is úgy tekintek vissza tanári munkám négy-öt évére, mint egy paradicsomkertbe.

Pedig ennek a jóféle becsvágnak nem az a legnagyobb előnye, hogy nem okoz olyan pokoli szenvedést; többet is hozunk ki általa magunkból, jobban szolgálja a növekedést. Az ember ugyanis úgy nő, mint a fa; - gyökérzetével, kapcsolatai szertetapogatózó rostjaival. Minél több és épebb kapcsolattal szívja a világot, annál magasabb lombot vethet. Aki anyját, gyermekét, barátját, hazáját komolyan vette, akármit hoz később ez a viszony, azzal, hogy komolyan vette, gazdagodott. Nos, a rossz becsvágó türelmetlenségében, állandó versenylázában elvágja, fölszaggatja, szétrohasztja ezeket a rostokat, önimádat és sérelem burkába zárja, elsorvasztja az embert. Míg a jó becsvágó azzal, hogy a dologra - munkára, emberre - fordítja figyelmünket, új tápláló ásványokat kutat föl, s kiszélesíti a gyökérzetet.

S tudjuk, hogy e kétféle becsvágó nemcsak a művészi, tudományos, politikai pályákon tombol és alkot egymás mellett. Minden munkahelyen, üzemben, irodán kiderül: ki az, aki mindenáron el akar érni valamit, a véleményt nézi s tilos fogásokra is hajlandó, s ki az, akit maga a dolog érdekel, s a megjövő vagy meg nem jövő siker boldoggá vagy boldogtalanná nem teheti. S a sok fúrásra, intrikára, kiskirályok hatalmaskodására emlékezve tán meg is csóválják a fejüket, ha azt mondom, hogy társadalmunkban a becsvágó s annak az értékelése, amit az ember elérhet vele, lassú, de törvényszerű és előnyös átalakuláson megy át. Pedig így van. Mert hisz régen is mondogattuk, hogy egy társadalom igazi ereje nem a belőle rakétaként fölszálló tüneményekben, hanem a mélyén dolgozó emberek értékében van. A szabadverseny kora mégis a kivételes, parádés pályák felé fordította az ifjúság önérvényesítő ösztönét. Ma az efféle káprázatos pályák veszítenek vonzerejükből. Vagyont, számottevőt nem is lehet gyűjteni, a hatalom nem kívánatos, a jövőjét féltő ember inkább húzódik tőle, de csökken a művészi pályák varázsa is. Aki látja például, milyen erők közé szorul egy író, nemigen kíván a bőrében lenni. A fényes pályák közül még a tudós őrzött meg legtöbbet varázsából; az igazi tudós azonban mindig jobban hasonlított az egyszerű munkásemberhez, aki dolgaiba mélyedve azokkal törődik, s mint mellékterményt kapja meg, melyet maga is szerencsés véletlennek tekint, az eredményt s vele a sikert.

A parádés pályáknak ez a szürkülése szemmel láthatóan kedves az igazi becsvágnak. Egyre több értékes fiatalembert látok, aki mintegy védelemnek tekinti a maga ismeretlenségét, szürkességét, amely mögött nyugodtan dolgozhat, tanulhat, kísérletezhet, s ha van tekintély, amelyet elérni igyekszik, hát az, hogy akik körülötte vannak, jóteknő hatását érezzék, mint irányadóra, később mesterre, főként pedig sikeres életre tekintsenek. Mert a legnagyobb, az igazi siker: a szépen fejlett, arányos, másokat melegítő élet, amelynek a méltóságát a körülötte levők önkénytelen is elismerik, titkát keresik, receptjét átvenni igyekeznek. S ez a siker az egyszerűbb emberek közt gyakoribb, mint a jellemrontó dicsőség felé tülekvő pályákon, "Most az emberbőrbe kötött remekművek kora következik", szoktam vigasztalni azokat, akik az irodalom pangására panaszkodnak. Azaz egy tökéletes ember a maga bőrében nagyobb, termékenyítőbb olvasmány, mint amit a kiadók adnak ki. Kevesebbet olvasó korok azokat az embereket, akik az ő fogalmaik szerint életpéldává lettek, bölcsnek, vallásos korok szenteknek nevezték - s az irodalom emlékeivel, legendáival mint jegyző járt e sikeres életek mögött. Tán nem lenne baj, ha irodalom és kiválóság viszonya ma is így fordulna. Az én könyveim közül például egész biztos, hogy nem az Égető Eszter a legtökéletesebb, mégis azt

olvassák a legtöbb szeretettel, mert egy egyszerű, harmonikus, "mai szent" életét jegyezte fel.

Az ember azonban nemcsak utas és önmaga szobrása, de embertárs is, aki míg magát teremti, akármilyen kis körön, de az egész emberi életet valami magasabb lehetőség felé igyekszik terelni. Aki persze a másik két feladatnak jól felelt meg, ebben már nem is igen tud hibázni. Mert amilyen biztos, hogy a világra vak, süket ember, aki a maga bajába, sérelmeibe temetkezik, s önmagát mások rovására akarja érvényesíteni, a többség érdekét nem ismeri fel, s azzal szembekerül; éppoly biztos, hogy aki a világon s embereken érdeklődő szeretettel függ, aki tudja, hogy önmagát is csak másokon át növesztheti, hogy az a fehérje, szénhidrát, amiből a lélek nő, a másokkal való viszonyunk, közös érdekeink komolyan vétele, az szinte észrevétlen, minden peckes, eltökélt altruizmus nélkül feledkezik bele a Jóügybe, amely az emberi élet mélyén kibontakozást keres. Mert hisz nyilván nemcsak az egyes ember próbálja a maga lehetőségeit, ahogy a kártyások mondják, kilicitalni, de minden nemzet, az egész emberiség is. S a helyes személyes, sőt ma már nemzeti licitnek is épp az az ismertetőjele, hogy egybeesik az emberiségeivel, s így kölcsönösen támogatják egymást, míg a hamis szembekerül vele, s erejét veszíti.

Én fiatal koromban azt mondtam: az író dolga az, hogy a maga véleményét más vélemények felé éles lapokkal elhatárolja, s így azt, amit a gondolkozásnak ő jelent, mintegy kikristályosítsa. Nem akarok most arról beszélni, mi tette akkoriban igazolhatóvá ezt a magatartást. De ha ma lennék fiatal, inkább az étellel, az életben útjukat kereső nagy emberi érdekekkel próbálnám azonosítani magam. Úgy tekinteném, mint szívós gyökereivel kemény kövek közt tapogatózó növényt, s magam is vele csinálnám fényt nyomozó, sziklát őrölő, szívós és tétova munkáját. Az adott szocializmus fölött például nem egy tökéletes szocializmus platóni eszméjét próbálnám megcsillogtatni, hanem lentről, a szívemben hordott Jóügy felől próbálnám úgy átjárni, hogy minél jobban hasonlítson rá.

*

Ez a kissé elvontan fogalmazott program (egy ifjúság számára, melyet nem fogok élni) tán életszerűbbé válik, ha követni próbáljuk, mit jelent néhány alapvető emberi irányulásban, mint természet, munka, szerelem, halál.

Az, hogy tudatunk mennyire érzi magát a természet darabjának, igen jellemző emberi tulajdonság, amely a vallások, filozófiák sokféleségében is megnyilatkozik. Az az érzés, hogy tudatunk a természettől teljesen idegen valami, s abban mintegy beleszorultan vergődik: egyik szülője s főntartója a túlvilági hitnek, jellemző több vallásra, a buddhizmusra, némelyfajta kereszténységre, általában az északi gondolkozásra s a mai bölcsesetek közül az egzisztencializmusra.

Én ettől a tudat-magánytól, melyről nálunk Ady beszélt a legszebben, nem szenvedtem annyit, mint más "északi ember"-ek. Ha időnként körülfog is, elég néhány fa, akár egy borultas tájdarab, hogy a testvérléhetőségek édes közelében a természet egy hullámának érezzem magam. Ahogy a szem külön kis golyó ugyan, s csodálatos, más sejtektől nemismert célokra idomult, de ott van mögötte az egész test melege, nyomása: tudatom is csak látszólag zárt a világ felé, végül is az nyílt fel benne önmagára. Én inkább abban hibáztathatom magam, hogy

ezt a minden adott alkalommal jelentkező összetartozásérzést elhanyagoltam magamban. El, már azzal is, hogy testemet, mely pedig szívós állatnak bizonyult, a vad hajszában tulajdon természetes kondíciója alatt tartottam, s ezzel szinte eltömtem a legfontosabb eret, melyen a természet melege belém csaphatott. Érdeklődésem sem volt elég gyöngéd és részletes; ebben részben a természettudományt követtem, mely miközben megérti, lebontja a természetet, a biológiát vegytanra, a vegytant fizikára, és így tovább. Vonzódtam a természet változataihoz, de nem ismertem őket eléggé. "Nem tudom a botanikát", volt egyik ifjúkori elégiám címe, s ezzel a bűntudattal megyek ki az életből is. Nagy együttérzéssel olvastam Gandhit, amikor a hinduk tehéntiszteletét az embernek az emberalatti lét iránti tiszteletével magyarázta (s valóban, nem az-e az ember rendeltetése a természetben, mellyel pusztításait jóváteheti, hogy az ember és ember közti gyilkolást kiküszöbölve, humanizmusát, amennyire lehet, a nem humán létre is kiterjessze?), magam azonban némi kertészmulton túl, nem sokat mutathatok föl ebből a szubhumanizmusból. Ha fiatal lennék, mindezt pótolni próbálnám: nem is annyira sportolással, botanizálással, madáretetéssel, hanem hogy általában nem sietnék annyira (a sport is egyfajta sietés), s több időt hagynék meglevő hajlamaimnak, hogy a világgal ismerkedjenek, barátkozzanak.

A munkát is úgy végezném, ahogy József Attila írta: "pontosan, szépen, ahogy a csillag megy az égen." Főleg attól óvakodnék, hogy munkám és érdeklődésem elváljon egymástól. Tudom, hogy ez a munkamegosztás, automatizálás előrehaladtával nem olyan könnyű. De tán nem is lehetetlen. Ha például egy nitrogénüzembe kerülnék munkásnak: tájékozódnék, milyen műhelyek vannak a gyárban, mi azoknak a rendeltetésük, hogy fűggenek össze egymással. Szereznék valami kis szakkönyvet, ami megmagyarázná, mi az a Rosch-Huber eljárás. Visszamennék a múltba, amikor nem levegőből, hanem chilei salétromból állították elő a salétromsavat. A saját szakmám ezer ággal vinne a technológia más ágaiba s történetébe. Utánajárnék, hol használják termelvényeinket, próbálnám megérteni a gépeket, amelyek közt járok. Aztán az emberek! Hányféle természet! Melyiknek mi a rugója! Tulajdonképpen mindegy: hol áll hozzá az ember, minden munkahelyről az egész élet felfejthető. Míg az éppencsak "levágott meló" elsősorban a munkáson bosszulja meg magát.

Én ezt elég későn vettem észre. Kenyérkeresetem, az iskolaorvosság (bár orvosok közt is elég korlátolt adminisztratív munkának számított) órájasi lelőhelye volt az emberre vonatkozó megfigyeléseknek. De én író voltam, s ha a robottal végeztem: olasz drámákról írtam esszét s szilasi parasztronaimról regényt. Csak a hetedik-nyolcadik évben jöttem rá, hogy nem szabad a délelőttijeimet idegen testként hagyni a napomban, s láttam hozzá, hogy az iskolát, az ott összesodródó gyerekeket tegyem megfigyelés és kísérlet tárgyává. Persze ezt is íróként csináltam, könyvet adtam ki róla; - be is tiltották a vizsgálataim. Ezen aztán elkedvetlenedtem, de a másik pálya, az írás is sodort, s otthagytam gazdag "nyíltfejtésemet". De ma is verem a fejem, hogy mért nem használtam ki jobban azt a tizenöt esztendő! Ha évente csak száz fiút kerestem volna föl az otthonában, kérdeztem volna ki, hogy élnek, íróilag is mi nőhetett volna ki abból, hát még emberségben!

Szórakozásaink megválasztásában látszólag több a szabadságunk, mint munkánkéban. Valójában ezt is elég szorosan meg szokta szabni az alkalom, a környezet, a társadalom szokásjoga. Pedig ha valahol, hát itt kell ma magunkért küzdeni. A tőkésvilág, tudjuk, megfordította a viszonyt termelés és élet, fogyasztás közt; régen az emberek azért termeltek,

hogy élhessenek, ma azért élnek, hogy fogyasszanak. Ha új autót, rádiót, televíziót, filmet, műanyagingat, sószerót, játékszert termelnek: akkor a polgár azt kötelességének érzi, hogy megvegye. S e termelvények megszerzése és elfogyasztása közben el is telik az élete. Félős, hogy az életszükségleti cikkek, szórakozási alkalmak bővülésével nálunk is erre hajlik az élet, az emberi agyat szórakozás ürügyén elborítják a rábocsátott termelvények.

Hogy lehet ez ellen védekezni? Önállással és önmegtartóztatással. Ha szórakozásainkat is beépítjük önépítésünk tervébe. Igazi szórakozás és igazi tanulás közt nem érzek éles határvonalat. Ha az ember nyaral, próbáljon közben a hazájából is megismerni egy darabot; ha barátkozik, próbálja az élet egy kevésbé ismert övét (foglalkozást, társadalmi réteget, emberi jellemet) földéríteni. A szórakozás az önképzéstől tán abban különbözik a leginkább, hogy több benne a kaland: az ember olyasmit is elolvas, ami nincs benne a tervében, olyan társaságba is elmegy, ahol nem remél okulást. De ezzel is ama gyökerek tapogatását szolgálja: egy bizonytalan, tétova zónát nyit meg a szoros körül, s tudjuk, hogy néha épp ebből érkeznek a legmeglepőbb és termékenyebb sugallatok.

Az emberéletnek nagy fűszere, hogy a természet két szólamra - két nemre - komponálta: az emberiség egyik fele: rejtély, játék, serkentés a másik számára. Azt, hogy az ember még nagyon új élőlény, akiben az állati múlt s az új lelki aspirációk nem hangolódtak össze: semmi sem bizonyítja jobban, mint hogy az örömnak ezt a szép forrását is hogy meg tudta mérgezni, hol zsarnoki tilalmaival, hol túlzó, egészségtelen kultuszával. Ez ma talán még jobban feltűnik, mint régen: azok a béklyók, melyek a szerelmet pokollá teheték, lehullottak; a nemek nincsenek elzárva, a nő keres, tehát nem kell eladnia magát, a válás lehetősége megvan, tehát a tévedést nem kell sorssá rögzíteni. S a szerelemmel úgy látszik mégis több a baj, mint bármikor; az öregek legalábbis így mondogatják.

Pedig hogy lehetne irigyelni a mai fiatalokat! Minap egy dunántúli technikum vegyesosztályával jöttem a vasúton. Milyen szerencsés kamaszok ezek, gondoltam, amíg megszokott, természetes enyelgésüket hallgattam. Szép tizenhét-tizennyolc éves lányokkal minden feszesség nélkül akár órákat lehetnek együtt: nem kell abból az elzártaságból közeledni feléjük, amelynek orvútja a bordély volt, társasági: az "udvarlás", valami hazug, hencegő s ugyanakkor zavart módja az érintkezésnek, amely mindig el akar érni valamit, ha egyebet nem, egy másik szív rabságbaejtését, összetörését. Hisz a fiataalkori szerelem nagy titka épp ez a ráérés. Ami később vagy eldurvult korokban olyan sietős: itt hosszú út, amelyen minden lépésnek megvan a hol édes, hol fájdalmas, az érzékiséget egyszerre szító s fékező meglepetése.

Persze lehet, hogy ha mint pelyhesállú fiú járhatnék közöttük, a magam bőrén tapasztalnám, ami miatt a jó feltételek itt rossz gyümölcsöt hoznak. Az egyik nagy hiba nyilván az, hogy film, művészet, divat a képzeletet s ízlést bizonyos sztereotip típusok felé nevelik, s a valóságos másneműek közt kevés lesz és éppen nem a legkülönbek, akik ezt megközelítik, a többi pedig csak mint megalkuvás, pótlék jön számba. Az irodalom és méginkább a képzőművészet azzal, hogy e típusokat szétdobja s a valóságos emberben fölcillanó, sokszor csúnyasággal kevert báj meglátására nevel, tulajdonképp lélek és lélek testi közeledését segítené elő, érzékiségünket nevelné szellemibbé, egyben realistábbá is. Még nagyobb baj, úgy látom, hogy ahol a biztosítottság állapota az élvezetekre állít be, a szerelem is azzá zsugorodik, s unalmasnak érzi azt a sok másféle értéket, amihez a másik nem fölfedezése közben lehet

hozzájutni. De akármilyen tapasztalatok várnának is, nem mondanék le róla, hogy a másik nemet, mint egy szép varázsos ködben ülő tájat, érzéki áhítattal, tudósi türelemmel földerítsem. Ha viszont a házasságra, nem korán s könnyelműen, egyszer elszánnám magam, annak most is úgy mennék neki, mint fiatalkoromban, valami félaszkézisra tennék fogadalmat, melynek a közös vállalkozáshoz szükséges erkölcsi segítségben kell megtérülnie; legfőlebb az önfeláldozásban lennék óvatosabb s a belátásban és szeretetben bőkezűbb.

A családos fiatalok nyomorúsága, úgy hiszem, két dologból ered. Nem veszik számba, hogy a házasság igen bonyolult, de ha sikeres, az öregség felé mind bővebben kamatozó vállalkozás, amelyre nemcsak szerelemmel, de mint egy sokfeltételű tudományos kísérletre, nagyon nagy körültekintéssel kell felkészülni. A másik, hogy a maguk életében vagy házasságukban csalódván, becsvágyukat a gyermekeikbe vetik át, ami egyik oka a mai túlzott gyermekkultusznak, s ezen át, amiről beszélünk: az ifjúság problémájának is. Annak, hogy egy gyermek gondozásból, sarkallásból, örömnnyújtásból mit kíván s mit bír el: megvan a foka. A túlzott figyelem, akár a "kielégítés", akár a "nagyrabiztatás" alakját ölti: többet árt, mint az elhanyagolás. Az egyik természetessé teszi az önzést, a meg nem szolgált dolgok megkövetelését s a nyomában ólálkodó spleent, boldogtalanságot, a másik idő előtt nyüvi el a mesterségesen keltetett ambíciókat, s húszéves korára juttatja el a gyermeket ahhoz a becsvágy csődhöz, amelybe az apa harminc-negyvenre jutott. Hogy gyermekünk milyen képességeket kapott, nem szégyen s nem dicsőség. Az ősök tarka tulajdonságaiból húzta ki az öröklés lottója. Gyermekeinket (ebben sem hibáznék többet) legokosabb tehát úgy tekinteni, mint az emberi jövő ráncosó hányadát, kis testeket, akikben a jóakarat állandó csendes sugárzásával kell a lehetőség csírázását támogatni, az apaság élménykincsét is megszervezve közben.

A vallások azzal szokták híveiket biztatni, hogy aki átadja magát nekik, fölébe kerül a halálfélelemnek. "Nincs már szívem félelmére, nézni sírom fenekére;" - mondja a mi szép kálvinista dicséretünk is. S a filozófiák is átvették a vallásnak ezt a szerepét: a halállal barátkoztatják követőiket. De van-e szükség erre? Én az örök életet - a mi Vajda Jánosunkkal - már fiatalon is torz, elviselhetetlenebb gondolatnak tartottam, mint a megsemmisülést. Pedig azt, ha egyáltalán ráeszmél, az ifjúság viselheti el a legnehezebben. Gyermekek úgy halnak meg, mint az állatok: nem tudják, mi a halál. Az öregek megérnek rá. Montaigne csodálkozott parasztjai lelkierején, akik járvány idején megásták sírjukat s egykedvűen belefeküdtek. De nyilván eleget szenvedtek s tudták, hogy további létük sem lehet jobb, mint az eddigi volt. Ha az ember a lehetőségek feldobott hulláma, az öregember tudja (mintahogy nemrég egy súlyos tüdőgyulladás alatt, a túlparthoz közelebb magam is éreztem): hogy az ő lehetőségei nagyjából kimerültek. Ha több is volt benne, mint ami megvalósult, ami még megvalósulhat, nem éri meg a szenvedést, amibe kerül.

A fiatal azonban ezt nem érezheti, s ha a halál egyszer csak elébe áll, őt épp a kezében levő kártya ejti kétségbe, amelyet kijátszatlanul kell összedobnia. S ha az orvostudomány csökkenti is a fiatal halottak arányszámát, a háború kiküszöbölése pedig mégjobban leapasztja, az ifjúságnak, ha az akar lenni, ezután is szüksége lesz bizonyos halálmegvetésre. Hogy egyeztethető ez össze a becsvágyban számontartott célok védelmével?

Azt hiszem, egyszerűen. A motorbiciklistának számolnia kell azzal, hogy le is eshet. Ez a

veszély (akármilyen óvatos) benne van a sportban, amit űz. Az élet kifejtését sem lehet vállalni bizonyos veszélyesség nélkül. Az ifjúságnak ez a tudat a sejtjeiben van, s minden filozófia nélkül, mint bátorság jelentkezik. Ha gondolat ezt az érzést nevelheti, én jövődő életemben bátrabb szeretnék lenni. Vakmerő időnként voltam; de azt, hogy egyenletesen bátor legyek, képzeletem s becsvágyam veszélylátása nem engedte. Pedig ismertem a vigaszt, amelyet a fiatalon elhalt Apáczai szájába adtam. Ha én el is bukom, a jó ügy, amelyhez hozzákötöttem magam, bosszút áll értem is.

*

Aki ezt a hosszú feltételes mondatot elolvassa, lehet azt gondolja, hogy öregségem érzéseit dugtam vissza az elképzelt ifjúságba, s szerencse, hogy fiatalságom olyan volt, amilyen volt, s nem vihetttem bele ezt a magát bölcsességnek képzelő szenilitást. Én azonban azt hiszem, hogy amit mondtam, nemcsak személyes tapasztalataimat, de a körülményeket is fölmérte, amelyek közt a mai ifjúságnak élnie kell, s hogy közülük a legokosabbak olyasformán élnek, ahogy itt elképzeltem. Ez azonban már olyan föltevés, amelyet csak egy újabb ember nyom igazolhat, olyan távolságban a mai fiatalságtól, mint az enyém van őtőle.

Az 1961. február 28-án a Péti Nitrogén Művekben tartott előadás szövege.
Sajkódi esték, 331-347. old. (Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, 1974)